Наталя Коляда

ПІОНЕРСЬКИЙ ФОРПОСТ ЯК ПРОВІДНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ДИТЯЧОГО РУХУ (20–30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

Наростаючий у сучасному суспільстві прагматизм, послаблення впливу соціуму як одного з чинників формування норм гуманних відносин у дитячому середовищі призвели до втрати розуміння загальноприйнятих соціальних цінностей. У дитячому середовищі зростає рівень агресивності, роздратування, невпевненості у завтрашньому дні і, як наслідок, збільшується питома вага антисоціальних проявів у дитячому середовищі, що проявляється у збільшенні рівня дитячої та підліткової злочинності, ставленні до навчання, праці, культури, суспільства, влади тощо.

Одну з причин ситуації, що склалася, вбачають у недостатньому рівні сприятливих умов для соціального розвитку дітей, зокрема – недостатній увазі держави, громадськості, сім'ї до соціального розвитку підростаючого покоління, що призвело до поширення таких соціальних явищ, як дитяча бездоглядність і безпритульність.

Проте, незважаючи на новизну ситуації, що склалася у сучасному суспільстві, вітчизняна історія має досвід вирішення означених соціальних проблем. Насамперед, мова йде про 20–30-ті роки ХХ ст. – період складний та суперечливий, але в плані соціально-економічного та політичного розвитку багато в чому схожий з сучасним. Поряд з динамічними змінами у суспільно-політичному житті країни означений період характеризується активними пошуками ефективних форм подолання антисоціальних проявів у дитячому суспільстві – неписьменності, бездоглядності, безпритульності і т.п.

У контексті означеного вище вагоме місце в історії вітчизняної педагогіки займає такий соціально-педагогічний феномен, як дитячий рух в особі його найбільш яскравого «представника» – піонерського (піонерруху). Оскільки одним із провідних напрямів діяльності піонерської організації 20–30-тих років ХХ ст. було подолання багатьох антисоціальних проявів тогочасного суспільства, у тому числі шляхом пошуку і впровадження ефективних форм забезпечення змістовного дозвілля дітей і підлітків, серед яких заслуговують на увагу піонерські форпости.

Як свідчить аналіз джерельної бази дослідження, питання діяльності піонерських форпостів 20–30-тих років ХХ ст. не отримало належного висвітлення у науковому педагогічному доробку. Дана історико-педагогічна проблема лише частково розроблялася у наукових розвідках, що стосуються розвитку дитячого руху означеного періоду (Д. Ваккер, В. Кудинов, В. Палкін, М. Хойкін та ін.).

Мета статті – висвітлити історію становлення та розвитку піонерських форпостів як однієї з ефективних форм організації дитячого руху та суспільно-корисної діяльності вітчизняної піонерії 20–30-тих років ХХ ст.

Як свідчить аналіз джерел, з самого початку зародження вітчизняної піонерії йшли активні пошуки щодо організаційного оформлення дитячого руху в єдину, згуртовану загальною ідеєю організацію, що відповідає вимогам дитячого віку. Серед перших організаційних форм піонерської організації – осередки та групи юного Спартака при установах соцвиху (дитячих будинках і школах); колективи при заводах, дитячих будинках, школах; загони піонерів при комсомольських осередках фабрик, заводів, державних установ.

Одночасно з пошуками найбільш оптимальної організаційної структури піонерської організації йшли пошуки організаційно-структурних форм, що забезпечували б ефективний зв'язок піонерських загонів зі школою з метою організованого проведення піонерської роботи серед учнів (так званого «проведення піонерського впливу на учнів і на школу»). Серйозні кроки у цьому напрямі було зроблено ще в перші роки становлення піонерської організації. Так, у 1923 р. в РРФСР виникають форпости – об'єднання піонерів однієї школи, що були членами різних піонерських загонів при комсомольських осередках фабрик, заводів, державних установ. Врахувавши ефективний досвід у кінці 1924 р. ЦК ВЛКСМ затвердив Положення про роботу піонерського форпосту у школі, що сприяло їх повсюдному

поширенню на інші райони СРСР.

На території УСРР повсюдне формування піонерських форпостів припадає на період 1924–1925 рр. Сучасники згадують, що перед новою організаційною формою оформлення дитячого руху – форпостами – були поставлені такі важливі завдання: залучення школи до участі у політичному житті країни, встановлення зв'язків з громадськими організаціями, підвищення політичного і культурного рівня учнів, налагодження їх самоврядування, допомога у будівництві нової школи [1, с. 45]. Основне ж завдання форпосту полягало в активізації впливу піонерів на життя учнівського колективу і встановленні контролю за навчанням піонерів [3, с. 125].

Нове Положення про піонерські форпости в школах» було затверджене Секретаріатом ЦК ВЛКСМ та Народним Комісаріатом освіти 20 листопада 1926 р. [2, с. 42–44]. Відповідно до означеного «Положення...» форпост – це ...об'єднання учнів-піонерів та жовтенят даної школи з метою організованого проведення піонерського впливу на учнів і школу» [2, с. 42]. Форпост організовувався у кожній міській школі, в якій було не менше 3-х піонерів та жовтенят, що входили до загонів різних осередків ВЛКСМ. У сільських школах створення форпосту було можливим лише при умові, що у школі навчаються піонери з декількох загонів різних осередків комсомолу (п. 1, п. 2 «Положення...») [2, с. 42].

Основні завдання піонерського форпосту в школі полягали у наступному:

1) організація «піонерів-учнів» з метою більш організованого впливу на «учнів-непіонерів», покращення навчання піонерів, врегулювання «правильного навантаження» піонерів, учнів у школі відповідно до навантаження загону;

2) залучення школи до участі у суспільно-політичному житті шляхом налагодження зв'язку з виробництвом (заводами, фабриками) та іншими організаціями (зокрема, в селі – сільською радою, комітетом селянської взаємодопомоги і т.д.);

3) налагодження самоорганізації учнів шляхом участі у роботі органів самоуправління (учкому, комісій, гуртків і т.п.), а також встановлення «правильних взаємовідносин» між учнями – піонерами і непіонерами;

4) ув'язка всієї роботи піонерзагонів з роботою школи: ознайомлення шкільних органів та учнів з планами та змістом роботи загонів, участь у розробці та взаємне узгодження шкільних та календарних планів роботи школи;

5) допомога учителям та шкільній раді у будівництві школи, налагодженні навчально-педагогічної роботи, боротьба зі «старими пережитками» у взаємовідносинах між педагогами та учнями (п. 8 «Положення...») [2, с. 43].

План роботи піонерського форпосту розроблявся на триместр відповідно до плану роботи піонерського загону, завдань шкільного самоуправління та плану шкільної ради і відповідно погоджувався з усіма означеними органами (п. 9 «Положення...») [2, с. 43].

Практичне керівництво «повсякденною роботою» піонерського форпосту здійснювалося вожатим, призначеним осередком ВЛКСМ (до якого прикріплено форпост) з числа вожатих підпорядкованих йому загонів. Прикріплений вожатий мав право брати участь у педагогічних радах школи, гуртках самопідготовки учителів та мав «право вирішального голосу» у шкільній раді. До повноважень осередку ВЛКСМ входило: періодичне зібрання нарад вожатих загонів, ланок та представників від піонерів шкільних груп, затвердження планів роботи форпосту та заслуховування звітів про проведену роботу в кінці кожного триместру. Так зване «вище» керівництво роботою форпостів через осередки ВЛКСМ здійснювало Боро юних піонерів, яке приймало звіти про роботу форпосту та періодично скликало наради вожатих та президіумів форпостів (п. 2, пп. 13-15 «Положення...») [2, с. 42–44].

Таким чином, відповідно до п. 18 «Положення…» від 20 листопада 1926 р. усю роботу в школі піонерський форпост проводив за так званими двома «лініями»: «лінією шкільного самоуправління» (через обраних піонерів, які працювали в різних органах самоуправління) та «лінією шкільної ради» (до якої входив прикріплений вожатий) [2, с. 44].

На думку сучасників, створення піонерських форпостів у школі стало одним із шляхів зближення піонерського руху і школи. Організаційно робота форпосту будувалася таким чином: на чолі форпосту, який об'єднував усіх піонерів, що навчалися у даній школі (хоч і перебували в різних загонах, що діяли поза школою, при заводах і фабриках) стояла рада (5–7 осіб); на зборах форпосту обирали президію, яка разом з вожатим керувала поточною роботою форпосту; перед форпостом звітували усі піонери – обрані до органів

шкільного самоврядування, до редколегії стінгазети, правління шкільного кооперативу, старости гуртків, вожаті жовтенят [3, с. 125].

Питання роботи піонерорганізації у школі, взаємозв'язку зі школою, питання навчання піонерів постійно обговорювалися на сторінках комсомольської та піонерської періодики, зокрема, газет «Коммунист», «На зміну», журналів «Вожатый», «Дитячий рух», «Піонерський форпост» та ін.

Проте, крім позитивних моментів у діяльності форпосту сучасники часто відзначали і певні недоліки як організаційного, так і методичного плану. Зокрема, байдуже, невідповідальне ставлення з боку школи та комсомолу: «Треба відзначити, що педагоги школи нам дуже слабко допомагають, старший вожатий школи не був у нас жодного разу, комсорг заходив два рази, пообіцяв допомогти, але нічого не зробив. Був ще якось один класний керівник, але й від нього ми не одержали ніякої реальної допомоги» [6, с. 46].

В силу багатьох причин згодом піонерський форпост як організаційна форма оформлення дитячого руху втратив свою ефективність. Основна причина полягала, насамперед, у збільшенні кількості піонерів-школярів. Як наслідок – форпости об'єднували представників все більшої кількості різних загонів, що функціонували при заводах і фабриках. Так, в цілому по СРСР 38,2 % форпостів об'єднували піонерів від 3 до 5 загонів, 32,4 % – від 6 до 10; 14,7 % – від 11 до 15 і 8,8 % – від 16 до 20 загонів [9, с. 47]. А це, у свою чергу, створювало значні труднощі при проведенні піонерської роботи та викликало необхідність доповнити форпост як форму так званої «ув'язки» піонерруху з школою іншими, більш ефективними організаційними формами.

Так, ще під час IV Всеукраїнської наради працівників дитячого комуністичного руху в березні 1926 р. (тобто до офіційного затвердження «Положення про піонерські форпости в школах» від 20 листопада 1926 р.) було прийнято рішення щодо ліквідації форпостів в тих школах, де вчилися піонери з більш ніж 5 різних загонів, та перейти з нового навчального року до організації міжзагонових шкільних комісій – нової структурної форми піонерської організації, яка, не відрізняючись за цілями і завданнями від форпостів, в той же час складалася з меншої, більш оптимальної для організації піонерської роботи кількості юних ленінців.

Тим часом відбувалося зростання шкіл та збільшення чисельності учнів: кількість учнів загальноосвітніх шкіл виросла в СРСР станом на 1930 р. до 13,5 мільйонів, у тому числі в Україні до кінця 1931 р. – до 4777385. Тому вже ні форпост, ні міжзагонова шкільна комісія не могли задовольняти зростаючі вимоги практики. У контексті означеного з метою зміцнення зв'язку піонерської організації зі школою було прийнято рішення повністю ліквідувати форпости (ініціаторами цього виступили комсомол України та Ленінградська організація ВЛКСМ) та передати їхні функції загонам при фабрично-заводських осередках ВЛКСМ. При цьому була внесена пропозиція переукомплектувати загони так, щоб вони складалися з піонерів тієї школи, яка прикріплена до даного заводу. Ця ініціатива була схвалена на Всесоюзній конференції з питань дитячого комуністичного руху в листопаді 1930 р. [4, с. 21–22].

Таким чином, піонерський форпост як організаційна форма оформлення дитячого руху в силу багатьох причин втратив свою ефективність. Своєрідними послідовниками форпосту стали піонерські бази (створені відповідно до «Положення про комуністичну дитячу організацію юних піонерів імені В. І. Леніна, прийнятого ЦК ВЛКСМ 9 червня 1928 р.) [2, с. 49–55].

Проте форпост як організаційна форма дитячого руху згодом знову з'являється в піонерському літописі, але вже як позашкільна форма виховання дітей.

Цікаву сторінку в історії вітчизняної педагогіки загалом та дитячого руху зокрема займають піонерські форпости за місцем проживання (у сільській місцевості вони мали назву «хати сільських (або колгоспних) дітей») – позашкільні заклади, основна мета діяльності яких полягала у забезпеченні змістовного дозвілля дітей. Така організаційна форма оформлення дитячого руху відіграла важливу роль у процесі виховання піонерів та школярів за місцем проживання, насамперед, у справі соціалізації (ресоціалізації), перевиховання, виправлення так званих «важких» підлітків.

Питання про удосконалення виховної роботи серед піонерів і школярів за місцем проживання постійно перебувало в центрі уваги партійних та комсомольських структур. Так, Бюро ЦК ЛКСМУ 9 квітня 1933 р. заслухало питання «Про

культурне обслуговування дітей Харкова» та прийняло рішення організувати 50 кімнат для дітей при житлових конторах. Бюро ЦК ВЛКСМ 14 жовтня 1934 р. в резолюції за звітом секретарів Московського МК і Київського ОК ЛКСМУ про керівництво комсомолу піонерським рухом, відмітило ефективність практики організації кімнат для дітей при житлових конторах та визнало за необхідне розповсюдження цього досвіду в інших регіонах [5, с. 28].

Протягом 1934–1936 рр. в Україні була створена масова мережа форпостів за місцем проживання: якщо на початку 1934 р. відкрито перші форпости (в Харкові і Києві), то до квітня 1936 р. вже налічувалося 4326 форпостів та 4200 хат колгоспних дітей [10, с. 135].

Безпосереднє керівництво форпостами і хатами колгоспних дітей здійснювали районні та первинні організації виробничих підприємств за двома напрямами: надання матеріальної допомоги та виховання дітей. Яскравими прикладами турботи шефів про матеріальну облаштованість і забезпеченість форпостів служить діяльність комсомольських комітетів заводів «Більшовик» і «Ленкузня» м. Києва. У 1935 р. комсомольці закупили для них устаткування, ігри, літературу, радіо. Наявність у форпостах інструментів, ігор, будівництво при них майданчиків для спортивних занять створювали передумови для багатогранної виховної роботи. У роботі з дітьми за місцем проживання використовувалися найрізноманітніші форми: культпоходи членів форпостів до театрів, музеїв, кіно; свято вулиці; участь у роботі різноманітних гуртків; бесіди на патріотичну, інтернаціональну тематику і т.п.

Окрему сторінку в історії української піонерії займають піонерські форпости при житлових кооперативах – позашкільні об'єднання дітей одного двору, основана мета діяльності яких – забезпечення дозвілля дітей шляхом участі у роботі гуртків, екскурсіях, бесідах і т.п. [8, с. 31].

Цікавий фактологічний матеріал для нашого дослідження становлять спогади організаторів і вожатих піонерських форпостів. Зокрема, Л. Серебряного – вожатого форпосту при житлокоопі (будинок № 54 по вул. Воровського, м. Київ) [6] та П. Шапошника (у його книзі «Піонерський форпост» (К., 1936) висвітлено історію створення та досвід роботи піонерських форпостів при житлоокоопах м. Києва (по вул. Червоноармійській, 29, вул. Фрунзе, 24, вул. Шолом-Алейхема, 43, вул. Пушкінській, 21, вул. Діловій, 8 та ін.) [8].

У Києві перший піонерський житлокоопівський форпост був організований у будинку № 24 по вул. Фрунзе за сприяння секретаря ЦК ВКП(б) П. Постишева. За його словами, завдання форпосту полягали у наступному: «Житлокоопівський дитячий майданчик і влітку, і взимку є справою виключно важливою у вихованні дітвори. На дитину впливає і школа, і двір. Проте, досі піонерські організації і дорослі працювали з дітьми лише в школі. Організувати дітей у дворі, в сім'ї – значить поширити наш комуністичний, радянський вплив на всі сторони життя дитини» [7, с. 187]. Ще одне не менш важливе завдання житлокоопівських дитячих форпостів (майданчиків) секретар ЦК ВКП(б) вбачав у подоланні такого соціального явища, як дитяча занедбаність.

Значну допомогу та підтримку піонерським форпостам надавали як правління житлових кооперативів, так і громадськість міста. Але особливо хотілося б відзначити роль у цій справі батьків, про що свідчать рядки зі спогадів сучасників та очевидців: «Обладнати добру кімнату для форпосту – справа честі всіх батьків, мешканців нашого будинку» [8, с. 70].

Організаційно робота житлокоопівських форпостів будувалася таким чином: до штату входили вожатий, завідувач майданчика, фізкультурник і масовик [6, с. 17]; планування роботи форпосту здійснювалося в основному на 10 днів [8, с. 39]; з метою координації роботи піонерів міста проводилися об'єднані збори форпостів міста [6, с. 58].

З перших же днів відкриття форпосту діяли гуртки різного спрямування, які створювалися виключно за інтересами дітей: струнний, хоровий, вишивальний, фотогурток, авіомодельний, ляльковий, кіногурток, військово-стрілецький, струнний, шахово-шашковий, художньо-скульптурний, гурток витівників, швейний, спортивний (волейбол, футбол, командні змагання між дворами) технічний [6, с. 21–22; 8, с. 67].

Значна увага придіялася фізичному вихованню піонерів-форпостівців. Зокрема,

проводилися товариські спортивні матчі між форпостами з футболу, волейболу, шахів і т.п. [8, с. 90].

Планом роботи житлокоопівських форпостів передбачалося проведення таких форм роботи, як колективні читання книг і газет, вечори самодіяльності, турніри, змагання [8, с. 66].

Серед так званих «літніх» форм роботи у дітей користувалися особливою популярністю походи за місто, які згодом переросли у республіканські та всесоюзні. Так, за пропозицією піонерів московських та ленінградських форпостів 12 червня було оголошено Всесоюзний похід форпостів за місто.

Цікавим фактом у життєдіяльності одного з київських форпостів (при житлокоопі по вул. Пушкінській, 21) стало відкриття санаторія форпосту – першого у Радянському Союзі! В його облаштуванні (для чого було виділено 12000 карбованців) взяли активну участь батьки, працівники житлокоопу, представники громадськості і – «...ось він у зеленому фруктовому саду, де б'є барабан і плавають в акваріумі золоті рибки» [8, с. 63–64].

Взимку діти каталися на лижах і ковзанах. З цією метою створювалися так звані «зимові бази» (майданчики) форпосту, а також проводилися зимові свята форпосту [8, с. 78, 82–83].

На думку Л. Серебряного, одним із найважливіших завдань форпосту було проведення заходів художньої самодіяльності, яка «...об'єднує дітей, розвиває їхні естетичні смаки, шліфує таланти, викликає прагнення до удосконалення, підвищує загальний культурний рівень» [6, с. 49]. Серед таких заходів найбільшою популярністю користувалися фестивалі народного танцю, вечори самодіяльності, художнього читання, рухливих ігор, загадок, головоломок, шарад і т.п., походи до театру та кіно, художньо-музичні олімпіади [6, с. 37–39, 46; 8, с. 90–91].

Проте, крім дозвіллєвої функції, значну роль форпост відігравав у справі підвищення якості навчання піонерів, зокрема, шляхом організації взаємонавчання або взаємодопомоги невстигаючим, проведення консультацій для батьків і т.п. [6, с. 49].

Сучасники, вожаті піонерських форпостів у своїх спогадах підкреслюють значну роль роботи піонерського форпосту у справі перевиховання, виправлення так званих «важких» підлітків. «Секрет» успіху та «притягуюча сила» форпосту, на думку сучасників, полягали, насамперед, у дитячій самодіяльності – у тому, що справжніми господарями його були організатори («вожаки») з середовища дітей [6, с. 60–61].

Таким чином, створення широкої мережі форпостів у 20–30-тих роках XX ст. створило можливість охопити виховним впливом сотні тисяч піонерів і школярів за місцем їхнього проживання. Така організаційна форма оформлення дитячого руху справила значний вплив на подолання ряду негативних фаторів у дитячому середовищі – безпритульності, бездоглядності, «важковиховуваності», неписьменності та ін.

З позицій сьогодення комуністичне виховання підростаючого покоління радянської епохи є складним й суперечливим. Не одне наукове дослідження присвячене негативному, пагубному впливу тогочасної адміністративно-командної системи, провідником ідей якої свого часу була піонерська організація.

Проте основне завдання історико-педагогічного дослідження полягає в переосмисленні історичного виховного досвіду дитячого руху з позицій сучасної теорії виховання. Крім цього, незважаючи на директивний і часто адміністративно-командний характер історико-педагогічних джерел радянського періоду (особливо це стосується документів комуністичної партії, комсомолу і т.п. стосовно піонерської організації) – вони несуть в собі інформацію, фактичний матеріал, узагальненням певних етапів розвитку, оцінку та аналіз досягнень і недоліків дитячих організацій, є основою джерелознавчої бази розробки проблем історії дитячого руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробін О. І. Незабутнє / О. І. Воробін // Піонерія України. 1917–1941 рр. Збірник. – К. : Молодь, 1979. – С. 43–47.
2. Всесоюзная пионерская организация имени В. И. Ленина: Документы и материалы / [общая ред. А. В. Федуловой ; сост. В. Д. Шмитков]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Молодая гвардия, 1981. – 304 с.

3. Гурарій А. І. У пошуках / А. І. Гурарій // Піонерія україни. 1917–1941 рр. Збірник. – К. : Молодь, 1979. – С. 43–47.
4. Дитячий рух. – 1931. – № 1. – С. 21–22.
5. Известия ЦК ВЛКСМ. – 1934. – № 21. – С. 28.
6. Серебряний Л. Піонерський форпост. / Л. Серебряний. – К. : Видавництво ЦК КП(б)У «Комуніст», 1936. – 62 с.
7. Смена комсомола: документы, воспоминания, материалы по истории Всесоюзной пионерской организации имени Ленина (1917–1962 гг.) / [сост. Яковлев В. Г.]. – М. : Молодая гвардия, 1964. – 328 с.
8. Шапошник П. Піонерський форпост / П. Шапошник. – К. : Молодий більшовик, 1936. – 126 с.
9. Яковлев В. Г. Первое десятилетие (1922–1932) / В. Г. Яковлев // Зори советской пионерии. – М. : Педагогика, 1972. – С. 33–57.
10. IX з'їзд ЛКСМУ, X з'їзд ВЛКСМ (доповіді і резолюції). – К. : Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. – 522 с.